

Miscellanea

De vrouwelijke religieuzen in de Orden van de 12e en 13e eeuw.

In de reeks *Bibliothèque de la Société d'Histoire ecclésiastique de la France* verscheen een belangrijke studie over de vrouwelijke religieuzen in de 12de en 13de eeuw, de periode waarin het kerkelijk recht tot een wetenschap uitgroeide ¹⁾. Dit boek van Mevrouw M. de Fontette is de herwerking van een doctoraatsverhandeling aangeboden in de Rechtsfaculteit te Parijs. De inleiding werd geschreven door de bekende rechtshistoricus Gabriel Le Bras.

De schrijfster behandelt achtereenvolgens de zusters van de Orden van Prémontré, Cîteaux, de stichting van Fontevrault, de Kartuizerzusters, de Dominicanessen en de Clarissen. De lotgevallen van de vrouwelijke tak van al deze stichtingen vertonen inderdaad heel wat gelijkenis, maar toch zou het verkeerd zijn enkel maar de gelijkenissen te zoeken en aan de verschillen voorbij te gaan.

De besluiten van deze studie zijn onaanvechtbaar : De religieuzen hadden steeds de grootste moeite om zich te doen aanvaarden door de mannelijke tak van dezelfde Orde, die meestal na korte tijd afkerig werd van de geestelijke en materiële zorg voor de vrouwenkloosters. Toch hielden de religieuzen steeds hun pogingen vol om als volwaardige « Tweede Orde » erkend te worden, daarin gesteund door de pausen, die de vrouwelijke vroomheid in veilige banen wensten te leiden.

Een oplossing voor deze moeilijkheden van beide zijden was wellicht geweest dat de vrouwelijke religieuzen zich als onafhankelijke Orde zouden hebben ingericht. Doch deze oplossing werd gedurende die periode nooit beproefd, omdat de zusters zelf wilden vasthouden aan de idealen van de mannelijke stichter en omdat de mannelijke tak en

¹⁾ Micheline DE FONTETTE, *Les religieuses à l'âge classique du droit canon. Recherches sur les structures juridiques des branches féminines des ordres*. Paris, J. Vrin, 1967, in-8°, 169 blz.

vooral de pausen deze vrouwen liever onder controle en onderworpen wilden houden ²⁾). Deze laatste houding kwam voort uit een algemeen wantrouwen tegenover de vrouw in de Middeleeuwen en meer speciaal uit de vrees voor ketterijen, die dikwijls bij devote vrouwen een voedingsbodem vonden.

De vorm van kloosterleven voor de vrouwen in deze periode is steeds de contemplatieve, zodat ook op dit punt hun leven grotendeels volgens dezelfde normen verliep. Een laatste algemeen kenmerk tenslotte van al deze religieuze instellingen is, dat ze, ondanks tegenstand van de mannelijke tak, allen een grote verbreiding kenden.

Wellicht zal iedereen akkoord gaan met deze besluiten, doch de oorzaken en aanleidingen voor deze evolutie zijn daarom nog niet volledig tot klaarheid gebracht. De verhouding tussen mannelijke en vrouwelijke religieuzen van dezelfde Orde is niet alleen een juridisch probleem, maar ook een kwestie van feitelijke menselijke verhoudingen. Misschien had het aanhalen van enkele tekenende feitjes uit verhalende bronnen verhelderend kunnen werken. Hiermee is niet bedoeld dat men hier voor een droge juridische studie staat, integendeel. Een technische studie is zelfs voor deze periode niet mogelijk, omdat het recht zelf toen nog dat scherp logisch karakter niet had. Enkel wordt het nogmaals duidelijk dat de juridische bronnen alleen ons niet het gewenste contact met de levende werkelijkheid geven. Zo b.v. wordt in deze studie de weigerige, zelfs vijandige houding van de mannelijke tak tegenover de vrouwelijke meer dan voldoende vastgesteld bij de zes bestudeerde Orden maar o.i. onvoldoende verklaard.

Er ligt wellicht nog een mooi studieontwerp in het verzamelen van alle eigentijdse theorieën en feitjes uit het dagelijks leven, die zouden toelaten precies te bepalen welke elementen ertoe bijdroegen om steeds na korte tijd een vijandige atmosfeer te scheppen tussen de mannelijke en vrouwelijke volgelingen van dezelfde stichter. De redenen door de mannelijke religieuzen aangehaald in de officiële teksten,

²⁾ Het ideaal van de vrouw werd dikwijls gecopieerd op dat van de man. Zij ook moest sterk en mannelijk zijn en de gaven van het hart werden miskend en gewantrouwd. Een suggestieve tekst daaromtrent vindt men in de *Vita S. Hugonis ep. Gratianopolis*, door de Kartuiser Guigo Venerabilis, in AA.SS. dl. I Aprilis, blz. 39 : « Sed et comitissa Mathildis, habitus quidem feminei sed anima per cuncta virilis, quae rerum humanarum tumultus atque pericula, instar prophetissae Deborahae, prudenter sedare et fortiter noverat tolerare, ... » Sporen van deze opvatting zijn tot op heden terug te vinden en de aanpassing van de vrouwelijke congregaties zal steeds rekening moeten houden met het feit dat de vrouwelijke godsdienstigheid iets anders is dan de mannelijke.

lijken niet de volledige werkelijkheid weer te geven. De meest aangehaalde is de « zware last » van de zorg voor de vrouwenkloosters. Het is wel zo dat de uitbreiding van de vrouwenkloosters soms een geweldige vlucht nam, maar toch kan men moeilijk aannemen dat de zielzorg van deze vrouwen een onmogelijke opgave zou geworden zijn voor de mannenkloosters, die toch op dat ogenblik evenmin gebrek aan roeping hadden. Een enkele maal wordt ook wel gewezen op de morele gevaren en op het « slechte karakter van de vrouwen ». (Zie vooral de tekst blz. 24 nota 85). De vrouwenhaat schijnt voor sommige geestelijke schrijvers synoniem te zijn met strengheid van zeden. Nochtans is deze houding bij de stichters van de Orden zelf nergens aanwezig ³⁾; pas na de dood van de stichter beginnen de moeilijkheden. De oorzaken hiervoor zijn complex en heterogeen; het zal er op aankomen ze uit alle teksten op te zoeken en tegen elkaar af te wegen. Ook na deze belangrijke studie blijven er heel wat vraagtekens op dit punt.

De grote verdienste van deze vergelijkende studie ligt hierin dat de schrijfster een comparatieve synthese heeft beproefd, waar de evolutie van de wetgeving in de verschillende Orden nog niet zo vaststaat en vele betwiste punten vertoont. Zij was dan ook gedwongen zich meermaals te steunen op bestaande publicaties, en van de waarde van deze gebruikte studies is ook haar werk afhankelijk. Men kan natuurlijk niet verwachten dat dit onderzoek naar de stichting, de organisatie en het dagelijks leven van zes Orden steeds rechtstreeks op een persoonlijke bronnenstudie zou steunen. Bovendien is het zeker dat de algemene besluiten niet worden aangetast door enkele onnauwkeurigheden bij de behandeling van elke Orde afzonderlijk.

Enkele détailpunten die wellicht voor betwisting vatbaar zijn, mogen hier worden vermeld. Vooreerst schijnt de schrijfster (blz. 11 en 13) te beweren dat er in het gevolg van Norbertus vele vrouwen zouden zijn geweest. Dit is niet onmogelijk, maar daarvoor bestaat

³⁾ Voor Norbertus is er het getuigenis van Herman in zijn *De miraculis...*, MGH., SS., blz. 659 : « Praeterea in Cistellensi coenobio soli viri suscipiuntur, domnus vero Norbertus cum sexu virili etiam femineum ad conversionem suscipi constituit, ita ut etiam arctiorem et districtiorem in eius monasteriis videamus esse conversationem feminarum quam virorum. » Ook Eugenius III spreekt over de werving van vrouwelijke roepingen door Norbertus in een bul van 1147, gericht aan Hugo, cfr. C.L. HUGO, *Annales*, I, Prob., kol. XV-XVI : « ..., ut sorores quae per laborem fratris nostri bonae memoriae Norberti Magdeburgensis archiepiscopi, et vestram exhortationem, ad omnipotentis Dei servitium accesserunt... ».

geen bewijs in de bronnen. Wanneer er sprake is van Norberts gezellen, zowel op zijn prediktochten als op zijn Romereis van 1125-1126, wordt er nooit gesproken van vrouwen in zijn gevolg. Het is wel waarschijnlijk dat hij op zijn prediktochten vrouwelijke roepingen wekte, doch anderzijds werden de vrouwengemeenschappen ook bevolkt door familieleden van de mannelijke volgelingen, een verschijnsel waarop de schrijfster wijst in het geval van de familie van Bernardus (blz. 28). Het element van het werven van roepingen treedt in de prediking van Norbert slechts op na de stichting van Prémontré. Als rondtrekkend predikant had hij blijkbaar niet de bedoeling een groot gevolg rond zich te verzamelen.

Omtrent de stichting van Prémontré citeert de schrijfster (blz. 13 nota 1) enkel H. Lamy, *L'abbaye de Tongerlo...*, terwijl er sindsdien toch heel wat belangrijker studies daarover verschenen. Verder wordt steeds de uitgave van G. Madelaine van 1886 aangehaald, niet die van 1928 (blz. 14 nota 5).

Soms interpreteert de schrijfster de teksten op een te scherp juridische wijze. Het is niet omdat er in een zin van Herman van Door-
 nik tweemaal sprake is van *convertere* (*Norbertus... convertere studuit... plusquam mille videamus conversas...*, cfr blz. 16 nota 25), dat men zou mogen zeggen dat het woord *conversa* hier reeds in de juridische betekenis tegenover *monialis* zou staan en dat de zusters van Prémontré geen monialen waren. Zou het niet juister zijn in deze tekst *conversa* te vertalen als : « iemand die religieuze is geworden » ⁴⁾ ?

De bepaling van een dubbelklooster wordt ook hier streng getrokken (blz. 17). Men zou enkel van een dubbelklooster mogen spreken als de ene gemeenschap uit monniken (sic) bestaat, de andere uit monialen en indien beiden aan hetzelfde gezag zijn onderworpen. Prémontré is dus volgens de schrijfster geen dubbelklooster, omdat de

⁴⁾ De volledige tekst bij Herman luidt aldus : « Non solum autem virorum, sed etiam feminarum cohortes idem Norbertus ad Deum convertere studuit, ita ut hodie in diversis eiusdem ecclesiae locis plus quam mille videamus conversas tanto rigore et silentio Deo servire, ut in districtissimis coenobiis monachorum vix similem religionem possit aliquis invenire, MGH., SS., XII, blz. 657. Twee bladzijden verder in dezelfde tekst vindt men nogmaals het bewijs dat « *conversa* » hier niet in de juridische betekenis mag worden verstaan, cfr blz. 659 : « *Feminis autem mox ut conversae fuerint perpetua lex manet, semper inter domus ambitum clausas retinere,...* ».

zusters geen monialen waren ⁵⁾ en omdat hun gemeenschap onderworpen was aan de mannelijke en ze dus juridisch niet op hetzelfde plan stonden. Zulke bepalingen kunnen zeer nuttig zijn voor de systematisering van de wetenschap, maar lijken moeilijk toepasselijk op het begin van de 12de eeuw. In elk geval waren deze categorieën niet eigen aan de mens uit die periode, zodat er gevaar voor anachronismen bestaat.

De afschaffing van het systeem van het samenwonen van mannen en vrouwen bij de Premonstratenzers wordt hier toegeschreven aan de bestaande misbruiken. Toch zijn er geen concrete gevallen bekend ⁶⁾. Er is enkel de bekende tekst van Jacob van Vitry (aangehaald blz. 17 nota 31), die echter uit een veel latere tijd stamt (13de eeuw, terwijl de beslissing de vrouwen te verwijderen van 1137-41 zou dateren) ⁷⁾. Bovendien is dit een moraliserende tekst, die zo maar niet als een objectieve weergave van de feiten kan worden beschouwd. Een voldoende reden voor deze maatregel was wellicht eerder de kritiek van buitenuit waaraan de jonge Orde inderdaad zeer gevoelig was.

Hugo van Fosse wordt hier de tweede abt van Premontre genoemd, terwijl hij eigenlijk de eerste is ⁸⁾. Bij de studie van de Dominicanen wordt eveneens te veel op oudere klassieke werken gesteund, terwijl recentere studies, b.v. van A.H. Thomas O.P. e.a. niet werden ge-

⁵⁾ Wat de bewering zelf aangaat is A. Mens wellicht dichter bij de waarheid waar hij zegt : « Bij de vrouwelijke reclusen integendeel, weleer in de dubbelkloosters der Premonstratenzers gevestigd, schijnt het onderscheid tussen werkzuster (conversa) en koorzuster (soror, inclusa) bij de aanvang moeilijk aanwijsbaar ». Cfr. *Ons Geestelijk Erf*, 1964, XXXVIII, blz. 123-124.

⁶⁾ Misschien bevat de brief van Bernardus PL. 182, kol. 199-201, geschreven rond 1130 aan Lucas, abt van Cuissy, een toespeling op een dergelijk geval.

⁷⁾ De schrijfster plaatst eerst deze beslissing in 1137 en zegt dat de vrouwelijke religieuzen slechts gedurende 17 jaar onbetwist werden aanvaard, doch zegt tegelijk (blz. 18 nota 33) dat deze datum niet vaststaat, wat inderdaad juist is. Deze beslissing moet trouwens teruggeplaatst worden in de algemene mentaliteit van dat ogenblik. Men denke b.v. aan een decreet van het concilie van Lateranen, 3 april 1139, cfr JAFFÉ-LOEWENFELD, dl. I, blz. 885 : « Sanciunt... nr 27 : « ne sanctimoniales simul cum canonicis vel monachis in ecclesia in uno choro convenient ad psallendum ». Zie ook Burchard van Worms, PL. 140, kol. 805 en Ivo van Chartres, PL. 161, kol. 235, 551 en 564.

⁸⁾ Cfr Herman, *De miraculis...*, MGH., SS., XII, blz. 657 : « Postmodum etiam in Praemonstratensi ecclesia abbas quidem esse noluìt, sed illum ex duobus sociis, qui cum eo remanserant, nomine Hugonem, eiusdem loci abbatem constituit ». Zie ook een oorkonde van Bartholomeus voor Clairefontaine van 1131, C.H. HUGO, Annales, I, Prob., kol. CCCII : « ..., quod Hugo abbas Praemonstratae ecclesiae primus,... ». Enz.

bruikt (cfr blz. 94)⁹⁾. Tenslotte moge worden opgemerkt dat het aantal drukfouten, vooral in de Latijnse en Duitse teksten, vrij groot is.

Het is natuurlijk niet moeilijk in een omvattende vergelijkende studie als deze afzonderlijke beweringen te vinden die aanvechtbaar zijn. De grote verdienste van dit werk is echter dat de schrijfster duidelijk een gelijklopende evolutie in de zes Orden weet aan te duiden en dat haar besluiten aanvechtbaar zijn. Het vaststellen van deze evolutie doet onmiddellijk nieuwe vragen rijzen, die wellicht in aanvullende studies hun oplossing kunnen vinden. Men mag zeggen dat dit werk een waardevolle synthese biedt omtrent een onderwerp dat voor synthese nog niet rijp scheen te zijn.

W.M. GRAUWEN, O. Praem.

Documents complémentaires sur deux retables anversois de l'abbaye d'Averbode au XVIe siècle.

Il y a près de quarante ans, M.J. Lavalleye, professeur à l'Université catholique de Louvain, a publié une étude sur un retable, exécuté en 1513 pour l'abbaye des Prémontrés d'Averbode, qui se trouve aujourd'hui au Musée de Cluny à Paris. La facture de cette œuvre, destinée à l'autel du Saint-Sacrement, dans l'église abbatiale, à présent démolie, avait été confiée au sculpteur anversois, Jean de Molder, comme le prouve un document emprunté aux archives du monastère et que l'auteur de l'article précité publia en annexe de son exposé¹⁾. Depuis lors, un second document, se rapportant au même objet, portant la même date a été recueilli dans les mêmes archives. Il s'agit, en somme, d'une simple traduction en flamand du document publié déjà. Celle-ci ne manque pas d'intérêt, étant donné qu'elle peut collaborer à fixer le sens exact de certains termes employés dans des informations d'ordre archéologique. En plus un ajouté, en latin, au texte flamand donne quelques informations nouvelles sur la réception du retable, que des

⁹⁾ A.H. THOMAS, *De oudste constituties van de Dominicanen : voorgeschiedenis, tekst, bronnen, ontstaan en ontwikkeling* (1215-1237), Leuven, 1965, in-8°, XXIII-419 blz. Rec. G. VAN DEN BROECK in *Anal. Praem.*, 1966, XLII, fasc. 1-2, blz. 167-8.

¹⁾ J. LAVALLEYE, *Le retable d'Averbode au musée de Cluny à Paris*, dans *Revue d'art*, 1926, novembre-décembre.